

Havasi Benigna
ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola
Témavezető: Karácsony András egyetemi tanár

A nemzetiszocializmus szókinccse

A hitleri Németország időszakában a politikai nyilvánosság nyelve a náci ideológia közvetítője és kiszolgálója lett – ezt az állítást akár evidensnek is tekinthetjük. A nyelv megváltoztatása az élet és a társadalom minden területén és szinte minden szintjén megmutatkozott. A hatalom abból a célból, hogy a náci doktrína terjesztését minél átfogóbbá és hatékonyabbá tegye, a nyelvet is saját eszméihez és politikai törekvéseihez igyekezett igazítani. A nyelv ehhez megfelelő eszköznek bizonyult, hiszen használata semlegesnek tűnik, és megnevezett jelentése az emberek számára egyértelmű valóságnak látszik. A megfelelően átalakított nyelv így képes volt növelni a politikai hatalom hatékonyságát.

Nem felesleges foglalatosság tehát a nemzetiszocialista nyelv tanulmányozása, mert ennek révén bepillantást nyerhetünk abba a sokszor feltett kérdésbe, vajon miért tudott olyan elképesztően hatékony lenni a hitleri uralom. Ennek egyik összetevője ugyanis kétségtelenül a náci nyelv volt, amelynek a kialakítására a Harmadik Birodalomban komoly erőfeszítéseket tettek. Ezért is van, hogy a területtel már számos szakértő és kutató foglalkozott, és nemcsak Németországban, hanem annak határain kívül is. A kutatásokból jól látszik, hogy nem könnyen megragadható tárgyról van szó. A vizsgálódó szakértők a téma több területét tárták már fel különböző nézőpontokból, ráadásul számtalan kérdésben eltérő álláspontot foglalnak el.

Jelen dolgozat célja, hogy megismertesse az olvasót a nemzetiszocialista időszak alatti német szókinccsel, a témát övező vitákkal, valamint azzal, hogy a vizsgálat tárgya milyen politikatudományi relevanciával bír. Középpontban a nyelv lexikai elemei vannak: a szavak és a kifejezések. Kutatásom másodlagos forrásokra támaszkodik: a szakirodalom által empirikus úton összegyűjtött szavakon keresztül kívánok választ adni arra a kérdésre, hogy a német nyelv milyen változásokon ment keresztül a náci időszak alatt, továbbá arra, hogy az egyes szavak hogyan közvetítették az állampolgárok számára kijelölt ideológiai tartalmakat. A vizsgálat kiindulópontjaként fontos leszögezni,

hogy a nemzetiszocialista szóhasználatot nem lehet a nemzetiszocialista ideológiától elkülönítve vizsgálni, hiszen legfőbb funkciója a politikai akarat közvetítése volt. A náci nyelv használata és alakítása nem érthető meg tehát a rezsim által követett és közvetített ideológia nélkül. Éppen ezért írásomban elsősorban a náci szókészlet olyan szempontú bemutatására törekszem, amely tükrözi a hatalom értékrendszerét. A dolgozat első része értelmezi, mit is jelent a politikai szókincs, ezt követően pedig körbejárja a nemzetiszocialista szókészlet körüli tudományos diskurzus legfontosabb kérdését: önálló nyelvről beszélhetünk-e, vagy a német nyelv fejlődésének bizonyos szakaszáról? A harmadik részben pedig az írás a nemzetiszocialista nyelv legfőbb jellemzőit mutatja be.

1. A politikai szókincs

Nincs könnyű dolga annak, aki a nyelv és a politika kapcsolatával kíván foglalkozni, méghozzá leginkább azért, mert ahány problémakört a téma felvet, legalább annyi tudományterület felől lehet rájuk választ adni. Akik a logikai összefüggéseket kutatják, azok a politikai fogalmak logikai struktúráit vizsgálják. A filozófusokat a szavak és a valóság közötti kapcsolat érdekli. Az ideológiák iránt érdeklődők azt analizálják, hogy az egyes kifejezések mennyire minősülnek az ideológiák hordozójának. A szociológusokat és politológusokat – így jelen sorok szerzőjét is – az foglalkoztatja a leginkább, hogy a nyelv milyen hatással van a közösségek szerveződésére, azok identitására, valamint milyen szerepet tölt be a társadalmi konfliktusok kialakulásában.

Ahhoz, hogy a dolgozat által vizsgált terület módszertana meghatározható legyen, már a legelején le kell szögezni, hogy a kutatás a politika és a nyelv kapcsolatát vizsgálja, ezért a politikatudomány diszciplínáját használja keretként, nem pedig a nyelvtudományét. Ennek okát akkor érthetjük meg, ha Saussure dichotómiájához nyúlunk vissza: vagyis megkülönböztetjük egymástól a *'langue'*-t és a *'parole'*-t. A *'nyelv'* (*'langue'*) létezése és működése független az egyéntől és egyben objektív is. „A nyelvet a beszéd¹től elválasztva egyúttal elválasztjuk 1. a társadalmi az egyéni¹től, 2. a lényegest a járulékostól és a többé-kevésbé véletlentől is.”¹ Vagyis a nyelvészetnek nem tárgya a *'beszéd'* (*'parole'*). „A beszéd [...] egyéni akaratú és értelmi aktus, amelyben meg kell különböztetni: 1. a kombinációkat, amelyek által a beszélő a nyelv kódját a maga egyéni

¹ Saussure 1967. 31.

gondolatának a kifejezésére használja föl; 2. a pszichofizikai mechanizmust, amely lehetővé teszi számára, hogy ezeket a kombinációkat kivetítse."² Ebből fakadóan a politika területén kell vizsgálódnunk, hiszen a nyelv mindenkori alkalmazása az egyént érinti, amely viszont nem képezi a '*langue*', vagyis a '*nyelv*' tárgyát.

A '*politika nyelve*' mint kifejezés alatt két dolgot lehet érteni: egyrészt a nyelv alkalmazását a politikában, másrészt pedig egy speciális politikai szókinccset. Első esetben a '*parole*' területére lépünk, viszont a vizsgált tárgyat nem szűkítjük le egy bizonyos szókincsre. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a beszélő a politikai céljai elérése okán nem használ politikai fogalmakat, hanem „pusztán” azt a nyelvet, amelyen megszólal (magyar, német, orosz, angol stb.). A második esetben viszont kifejezetten a politikára alkalmazott szóképzetet találunk, amely részese az adott nyelv szókincsének, viszont ezek a szavak és kifejezések speciálisan a politika területére vannak szabva. Az, hogy milyen szavak tartoznak a politikai szókincshez, nem szemantikai szempontok alapján dől el, hanem az alapján, hogy az adott elem a politika területéhez kötődik-e.³

Ebből arra a következtetésre juthatnánk, hogy a politikának ugyanúgy van szaknyelve, mint a fizikának, a kémiának vagy a biológiának. A helyzet ennél azonban bonyolultabb: a politika ugyanis nem egy szakterület, hanem cselekvés vagy cselekvések sorozata. A végbemenő cselekvéseket pedig nagyban meghatározza az a politikai rendszer vagy ideológia, amely az adott közösségre nézve érvénnyel bír. A nemzetiszocializmusban – ahogyan azt később látni fogjuk – a fajelméletnek köszönhetően például a politika szókincsébe bekerültek biológiai, élettani fogalmak.

A politika területe – ezáltal a szókinccse is – nyitott tehát.⁴ Ebből fakadóan a politikai nyelv területén újabb distinkciót érdemes tenni: meg kell különböztetnünk egymástól a funkciónyelvet és a véleménynyelvet. Walther Dieckmann *A politikai kommunikáció stílusai* című tanulmányában⁵ arra tesz kísérletet, hogy elválassza és bemutassa a politika e két, saját nyelvi formáját. Pankok definícióit⁶ használja fel a fogalmak magyarázatakor. Míg a funkciónyelv az állami apparátuson belüli szervezeti megértésre irányul – vagyis intézményi nyelv –, addig a véleménynyelv azt fejezi ki, amit az ideológia közvetíteni akar a valóságról. Mindkét nyelv másodlagos nyelv, gondolkodási szisztémákra

² uo.

³ Dieckmann 1969a. 47.

⁴ uo.

⁵ Dieckmann 1969b.

⁶ Pankok 1966.

vonatkoznak, s eltávolodnak attól a világtól, amelyet közvetlenül tapasztalunk. Éppen ezért Dieckmann is kijelenti, hogy mindkét nyelv a mindennapi nyelvhasználat fölé emelkedik, és erősen formalizált jelleggel bírnak.⁷ A funkciónyelvre jellemző a főnevesítés, a többszörös birtokos esetek, illetve az, hogy a szabályokkal történő uralkodás a szóképzésben és a szintaxisban zajlik le.⁸ A véleménynyelv azonban olyan szavakat hoz létre, amelyeket eleve a nyilvánosságnak szántak. A közölt tartalom ideologikussá válik, azonban a világhoz való viszony, a funkció és a működés hasonlóságokat mutat. A társadalmi valóságot az emberek komplexnek érzékelik és felfoghatatlannak, ennek érdekében a nyelvi formák éppen ezt a bonyolultságot változtatják kezelhető szavakká és megjegyezhető fordulatokká.⁹

A funkciónyelv által használt szavak leginkább a politikai szókinccs állandó elemeihez tartoznak, a véleménynyelv által használt szavak pedig az uralkodó politikai hatalom világnézetéhez, ideológiájához. Nem csoda tehát, hogy amennyiben egy adott rezsím szókinccsét akarjuk megvizsgálni, a véleménynyelv territóriumát kell górcső alá venni. Ezt a munkát pedig az alábbi szempontok alapján lehet elvégezni:

- politikai jelszavak alkalmazása; valamint
- a nyilvános beszédek stílusa.

A politikai jelszó definícióját szintén Dieckmann tanulmánya alapján kívánom megközelíteni. Állítása szerint a jelszó a közvélemény befolyásolására szolgál, a vélemények kialakítására vagy éppen megváltoztatására. A nyilvános beszédet feltételezi, hiszen a beszélő szándéka az, hogy alakítsa a nyilvánosságot. Hangsúlyozza, hogy a jelszó a beszéd része és nem a nyelv, egy szó önmagában sosem jelszó, csak akkor, ha jelszóként használják. A véleménynyelvnél már megfigyelt tulajdonságok jellemzik, így az érzelmi telítettség és a túláltalánosítás. A bonyolultat egyszerűvé változtatják, a komplexet átláthatóvá, bipoláris szókinccseket hoznak létre. Összességében tehát az emberek számára absztrakt, felfoghatatlan dolgokat nyelvileg közelebb hozzák számukra.¹⁰

Ahogy Dieckmann is írja, a jelszavaknak retorikus karaktere van, az érzelmi nyelvhasználat eszközei, valamint erős érzelmek kapcsolódnak hozzájuk, amennyiben politikai vita erőterében állnak. A beszélő szándéka, hogy a jelszavakkal bizonyos cselekedetre buzdítsa a hallgatóságot, ugyanakkor ehhez a szavak tartalmát pontosan kell

⁷ Dieckmann 1969b. 79–80.

⁸ Dieckmann 1969b. 81.

⁹ Dieckmann 1969b. 83.

¹⁰ Dieckmann 1969b. 100–101.

megfogalmazni. Hiába apellálnak a jelszavak az érzelmekre, a rációnak ugyanakkora szerep jut: „a véleményeket nem lehet érzelmekkel megfogni, mert az érzelmeknek kikristályosodási pontra van szükségük. [...] az akarat befolyásolja és a valóság intellektuális tapasztalata irányítja az ideológiai fogalmak definiálását.”¹¹

A dolgozat következő alegységeiben az eddigiekben bemutatott módszertan alkalmazása révén a nemzetiszocialista szókinccset kívánom megvizsgálni.

2. A vizsgálat tárgya: a nemzetiszocialista szókinccs

A nemzetiszocialista időszak alatt a német történelem (Németország, valamint a második világháború alatt Németország által megszállt államok) egy adott szakaszát értjük, amelynek politikáját a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) határozta meg. Szűkebb értelemben az 1933. január 30. (Adolf Hitler német hatalomra jutása) és az 1945. május 8. (kapituláció) közötti időintervallumot nevezzük nemzetiszocialista időszaknak. Egyes források azonban ennél tágabb időtávot vizsgálnak: így például a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1919-es alapítását követő időszakot (1919-től kezdődően), vagy a népi és rasszista mozgalmak németországi és osztrák történetét a 19. századtól kezdődően.

A vizsgálat tárgyának időbeli lehatárolásához képest nehezebb feladatot jelent a német nyelv nemzetiszocialista időszak alatti modellezése. A szakirodalom képviselői szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nemzetiszocialista időszak cezúráját jelentett a német nyelv történetében. Az erre az időszakra tehető propagandatevékenység ugyanis hosszú távon és igen áthatóan határozta meg az emberek (és nem csak a németek) viszonyát a nyelvhez. Abban viszont továbbra sincs egyetértés a kutatók között, hogy beszélhetünk-e különálló, specifikus tárgyról, vagyis sajátos jellemzőkkel bíró nyelvtörténeti időszakról. A tudomány kételyét jól mutatja, hogy még egységes megnevezése sincs a problémakörnek:¹² *'Vokabular des Nationalsozialismus'* – 'a nemzetiszocializmus szókinccse';¹³ *'Wörterbuch des Unmenschen'* – 'a kegyetlenség szótára';¹⁴ *'Sprache unterm Hakenkreuz'* – 'nyelv a horogkereszt alatt';¹⁵ vagy *'Sprache des*

¹¹ Dieckmann 1969b. 102–103.

¹² von Polenz 2009. 157.

¹³ Schmitz-Berning 2007.

¹⁴ Sternberger – Storz – Süßkind 1957.

¹⁵ Schlosser 2013.

Dritten Reichs' – vagyis 'a Harmadik Birodalom nyelve'.¹⁶ A kérdés tisztázatlanságát már a kortársaktól „örököltük”, például maga Hitler is a 'szó hatalmának' (*Macht der Sprache*) nevezte a német propagandát *Mein Kampf* című művében. A nemzetiszocialista időszak alatt a rendszert védelmező akadémiai tudósok is foglalkoztak a toposszal, de a kérdés a kommunista ellenzékét is foglalkoztatta az ellenpropaganda tevékenységük okán. 1945 után pedig a győztes hatalmak kényszerültek rá arra, hogy a német társadalom átalakítása révén a náci nyelv okozta következményeket is kezeljék.

Az 1960-as évek közepéig a nemzetiszocializmust magát olyan jelenségként tartották számon, amelyet történelmi és globális összefüggésektől mentesen kell vizsgálni. A korszakot sokáig a tudomány is mitikus kategóriaként kezeli, amelyet egy-egy politikus, így Adolf Hitler vagy Joseph Goebbels személyéhez lehet kötni.¹⁷ 1965-ben nagy port kavart Ernst Nolte elmélete, aki szerint a fasizmus olyan történelmi korszak, amelynek kialakulását az előtte lévő liberális rendszerrel összefüggésben lehet csak értelmezni.¹⁸ Innentől kezdve a nemzetiszocializmusra nem egyedi jelenségként tekintettek, és a nyelv kutatás kizárólag társadalomelméleti premisszái sem voltak tarthatók.¹⁹ Így aztán a '*Sprache des Nationalsozialismus*', vagyis a 'nemzetiszocializmus nyelve' kifejezést is elvetették. Gerhard Voigt 1974-es művében számos olyan érvet hoz fel, amely szerint Harmadik Birodalomnak nem volt saját nyelve.

Peter von Polenz szintén elveti a különálló náci nyelv létezését. Abból indul ki, hogy eleinte a régi szótárfilológia megelégedett annyival, hogy szöveg- és kontextusvizsgálat nélkül sorakoztatták fel az egyes szavakat, s titulálták őket a nemzetiszocialista nyelv elemeinek. Ez az egyoldalúság egyrészt azt eredményezte, hogy a nácinak tartott szavak akaratlan, közvetett hatásait a mai napig túlértékeljük, másrészt pedig azt, hogy ignorálták a nyelvhasználat szoros összeolvadását a német fasisztákat, illetve követőiket jellemző stílussal. Von Polenz a nemzetiszocializmust a fasizmus német megjelenési formájának tartja, amelyet kizárólag a német gazdaság, társadalom és filozófia 19. századtól kezdődő fejlődésével összhangban lehet értelmezni. Éppen ezért a nemzetiszocialista hatalmat jellemző nyelvhasználatot a politikai és társadalmi nyilvánosság már régóta uralkodó stiliztikája felől lehet megközelíteni. Von Polenz álláspontja szerint a náci nyelv nem volt újkeletű: a nemzetiszocialisták az

¹⁶ Klemperer 1947/1984.

¹⁷ Voigt 1974. 456.

¹⁸ Voigt 1974. 456.

¹⁹ Bohse 1988. 3.

egyszerű gondolkodásra képes emberek „elkábítására” cinikus és virtuóz módon keverték a jelszavakat, főleg azokat, amelyek a konzervatív-konformista németek fülében pozitívan csengtek már a 20-as, 30-as években, valamint amelyek gyökerei több mozgalomban és ideológiában is megtalálhatóak. Így például a szabadságharcban, a bonapartista korrumpált birodalom ötletében, a felsőbbrendűségben, az államvallásban, a porosz militarizmusban, a gazdasági expanzióban, a sovinizmusban, a historizmusban, az antiszemitizmusban, a romantikában, a biedermeierben és az ifjúságmozgalmakban.²⁰ Állítása szerint szótárak helyett inkább a német politikai nyelvtörténet 19–20. századi szöveggyűjteményeire volna szükségünk. Hiszen nem szavakban beszélünk, hanem mondatokban, illetve szövegekben. A szavak jelentését pedig azok kontextusa határozza meg, így a szövegek vizsgálatából kell kiindulni. Erre azért is van szükség továbbá, mert ezek a szövegek a nyilvánosságban hangoztak el, valamint alakították a hallgatóság gondolkodását és véleményét.

Dieckmann szintén elutasítja a nemzetiszocialista nyelv önálló létezését. Meglátása szerint a hitleri Németországban használt nyelv jellemzői a totalitárius stílussal egyeznek meg. Ennek jegyei szerinte a következők: a nyelv erős érzelmessége, folyamatos értékelések, az idegen eredetű szavak iránti rokonszenv, a vallási és katonai terminusok használata, a felszólító mód alkalmazása, a fogalmak meghatározatlansága, a kifejezések homályossága, és a nyelv formalizáltsága.²¹

Betz²² és Berning²³ szerint az úgynevezett náci nyelv nem egyenlő azon szavak és stíuselemek összességével, amelyek Hitler és Goebbels révén 1933-ban bekerültek, majd 1945-ben eltűntek a szóhasználatból. Állításuk szerint annak a szókincsnek a nagy része, amelyet a kutatók szótárakban gyűjtöttek össze, már 1933 előtt is a német szóhasználat része volt.

3. A nemzetiszocialista szókészlet jellegzetességei

Bár arról a kutatóknak nem sikerült megállapodnia, hogy önálló politikai nyelvről beszélhetünk-e a nemzetiszocialista időszak alatt alkalmazott nyelv esetében. Arról viszont teljes egyetértés van, hogy akárhogy is nevezzük a vizsgált tárgyat, annak sajátos jellemzői teljes mértékben meghatározhatók.

²⁰ von Polenz 2009. 157.

²¹ Dieckmann 1969b. 108.

²² Betz 1975. 798.

²³ Berning 1964. 92.

A nemzetiszocialista nyelvet sajátos stílus és szavak jellemzik, amelyeket a náci hatalom Hitler ideológiai alapvetése mentén hozott létre. A nyelvi jellemzők így lettek egy diffúz ideológia kifejeződésének eszközei, amelyek opportunistá funkciókat töltenek be. Frind szerint nem egyszerűen arról van szó, hogy az ideológia befolyásolná a nyelvet, hanem a nyelv is visszahatott az ideológiára. *„Az ideológiákat bizonyos feltételek mellett nemcsak a megnyilvánulásaik tárgya felől kell vizsgálni, hanem a megnyilvánulásaik formai szerkezete felől is. Nemcsak arra kell tekintettel lenni, hogy mit mondanak, hanem hogy azt hogyan teszik.”*²⁴ Az ideológia kulcselemei a fajelmélet, valamint a *‘Blut-und-Boden’* (‘vér és talaj’) elmélete. Ezek körül összpontosult minden. Vér, nép, faj és Németország – a náci szókinccs központi elemeit képezték. Ezeket pedig *„aktivista és érzelmileg érzékeny tévő szavakkal dúsítták.”*²⁵ A biológia területéről kölcsönzött szavakat harcias, technológiai és vallásos fogalmakkal egészítették ki. Tekintettel arra, hogy kevés fogalmat használ a náci rezsim, ezeket alaposan megválogatta, és folyamatosan ismételtette, még hozzá kontextustól függetlenül. Ennek elősegítésére választotta azt a megoldást, hogy a töszavakhoz rengeteg képzőt, előtagot, illetve igekötőt társít.

Az így létrehozott szókinccs pedig igen sajátos stílussal párosult. Ezeket fogom a következőkben –vázlatosan – bemutatni.

A *‘Blut-und-Boden’* (‘vér és talaj’) ideológiája

A fajelmélet a nemzetiszocialista ideológia alapját képezi azzal a céllal, hogy legitimálja a hatalmon lévők politikáját. Szorosan kapcsolódik hozzá az antiszemitizmus, amely a zsidókat nemcsak mint idegen vallás hívőit utasítja el, hanem egyben *„ellenfajként”* tekint rájuk, amely az *„északi-árja faj romlatlanságát akarja szétrombolni.”*²⁶ Ebből az elméletből vezethető le a náci szókinccs döntő többsége.

A *‘Blut’* vagyis a ‘vér’ metafora kiemelkedő fontossággal, s közben más jelentéssel bírt a nemzetiszocializmus előtti időszakokhoz képest. A *Vokabular des Nationalismus* című értelmező szótár szerint a vér *„egy nép fajilag meghatározott, örökölt tulajdonságainak halmaza.”*²⁷ A földbirtoklás jelentőségét a náci nyelv szintén a vér metaforával kötötte össze, amikor is a rendszer vezetői megalkották a *‘Blut und Boden’* (‘vér és talaj’)

²⁴ Frind 1964. 20.

²⁵ Bergsdorf 1983. 59.

²⁶ Lenk 1983. 32.

²⁷ Schmitz-Berning 2007. 109.

kifejezést. Ennek jelentése: „*a nép vérközösségének – leginkább a parasztoké – mitikusan túlzott összekötése az uralt territóriummal.*”²⁸ Ezeket a kifejezéseket természetesen Hitler már a *Mein Kampf*-ban megalapozta: „*A faj nem a nyelvben, hanem a vérben gyökerezik.*”²⁹

A fajelmélethez szorosan kapcsolódik egy biológiai szókincs, amely az emberekben erős legitimitás érzetét kelti, hiszen mégis csak tudományos igényességgel adja elő mondanivalóját a politika. Érdekes jelenség, hogy az addig szaknyelvi funkciót betöltő, „biológiai realitást”³⁰ közvetítő szavak hirtelenjében erős mitikus jelentéssel felruházott szimbólumokká váltak. Ezek a szavak már kevésbé minősülnek információhordozónak, helyette szenvedélyek közvetítése vált a feladatukká.³¹ Ilyen szimbólum a vér (például *'Blutfahne'* – 'vérlobogó', *'Blutorden'* – 'vérrend'). A *'Blut-und-Boden'* mítosza bizonyos szempontból valláspótlékként szolgált. Az üdvösség már nem a túlvilági életre vonatkozik, hanem a vér romlatlanságán múlik.³² A vér mellett a talaj, a föld is erős szimbolikus jelentést nyert leginkább azzal a céllal, hogy a mezőgazdaságban dolgozó parasztokat és munkásokat a hatalom magához tudja vonzani.

Ehhez a szókincshez hozzátartoztak szitokszavak is, amelyekkel a rendszer az ellenségét kívánta megjelölni. A 'parazita' szó tipikus példája a náci nyelv biológiai metaforáinak, amelyek nyelvi dehumanizációs eszközökként szolgáltak. Ezek a szavak a bekövetkezendő megsemmisítésre kívánták mentálisan felkészíteni a lakosságot.³³ Jól látható az ellenségképzés nyelvi mozzanata, hiszen a parazita szóval deklarálták, hogy a zsidó nem-ember, nem létezik, éppen ezért elpusztítható. Érdeemes megvizsgálni, hogy a nemzetiszocialista értelmező kézisztár hogyan definiálta a nép szót: „*a nép biológiailag-fajilag, paraziták és kártevők által veszélyeztetett, hierarchikusan tagolt egység.*”³⁴

Manfred Pechau a jelenségről már Hitler korában, 1935-ben értekezett disszertációjában. Dolgozatában egész fejezetet szentelt a zsidókkal szemben alkalmazott szófordulatoknak.³⁵ Az alábbi szavakat emelte ki: *'Blutjude'* ('vérzsidó'), *'Völkerzersetzer'* ('népfelbomlasztó'), valamint *'Völkerwanze'* ('néppoloska').

²⁸ Schmitz-Berning 2007. 109.

²⁹ Hitler 1997. 251.

³⁰ Berning 1961. 178.

³¹ Seidel – Seidel-Sloty 1961. 97.

³² vö. Gablantz 1968. 180.

³³ Breil 2006. 78.

³⁴ Schmitz-Berning 2007. 667.

³⁵ Pechau 1935. 65.

Dinamizálás és militarizmus

A dinamizáló stílus célja, hogy cselekvésre sarkallja az embereket. „A nemzetiszocializmus saját magát dinamikusnak nevezi”,³⁶ ezért a mozgalom olyan jelzőket használt, mint a *'kraftvoll'* ('erőtéljes') és a *'wichtig'* ('hatalmas'). A hatalom állandóan politikai akciókat kívánt megvalósítani: *'Abwehraktion'* ('elhárítási akció'), *'Gemeinschaftaktion'* ('csoportakció'). Akarattal és erővel minden elérhető, állították, s ezért sűrűn használtak az alábbi szavakat: *'Willenseinsatz'* ('akaratbevetés'), *'Einigkeitswille'* ('egységakarat'), *'Machtwille'* ('hatalmi akarat'), valamint *'Durchschlagskraft'* ('átütő erő').³⁷ A negatív jelentésű szavakat viszont igyekeztek pozitív konnotációval használni, mint pl. a *'brutal'* ('brutális'), *'rücksichtslos'* ('kíméletlen'), *'unerbittlich'* ('könyörtelen'), valamint *'unabdingbar'* ('elengedhetetlen') szavak alkalmazását.³⁸

Vallásosság

Bár Hitlert ambivalens viszonyok fűzték az egyes vallásokhoz, a politikai kommunikáció terén a nemzetiszocializmus számos politikusa vallásos szavakat, szimbólumokat és metaforákat használt. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a nemzetiszocializmus minden vonatkozásában „politikai vallás” volt. Goebbels szerint a nemzetiszocializmus *„Isten szavát és Isten akaratát hirdeti”*.³⁹ Hitler önmagát *„Isten által küldött messiásnak”* vélte,⁴⁰ hite pedig a *„vér mítosza”*.⁴¹ A vallásos szókincs profanizálása és politikai alkalmazása nem a náci találmánya, hanem régi hagyománya van, ami túlmutat a Harmadik Birodalmon: már a 18. századi Németországban jellemző volt a patrióta beszéd összekötése a vallási stílussal.⁴²

Victor Klemperer szerint *„ebben az a különös, hogy a hit nyelveként erősen a kereszténységre, pontosan a katolicizmusra támaszkodik, noha a nemzetiszocializmus a kereszténységet és éppen a katolikus egyházat, hol nyíltan, hol titokban, hol elméletben, hol gyakorlatban, de a kezdet kezdetétől támadta.”*⁴³ Kenneth Burke nézőpontjában Hitler okkal nyúl

³⁶ Seidel – Seidel-Slotty 1961. 60.

³⁷ Seidel – Seidel-Slotty 1961. 64–65.

³⁸ Adler 1965. 228.

³⁹ Goebbels 1934/1941. 13.

⁴⁰ Schumann 1958. 58.

⁴¹ Rosenberg 1930/1935. 114.

⁴² Grieswelle 1972. 194.

⁴³ Klemperer 1947/1984. 111.

vissza az egyházhoz. Az egyház szoros kapcsolatot tételez fel Isten és a természet törvényei között. Utóbbira úgy tekintettek, mint Isten akaratának világi kifejeződésére. Azt, hogy néhány ember szolgál, míg mások nemesek, a természet törvényének tudták be az emberek. Ezen analógia mentén a felsőbbrendű árja faj, valamint az alsóbbrendű zsidó faj szintén Isten akaratának köszönhető.⁴⁴

Archaizmus

A náci Németországban fénykorát élte a germán és a lovagi romantika. Újra használatba jöttek az általuk teremtett és használt szavak, a modern kor kifejezéseit kicserélték a régiekre. A *'Rechtswahrer'* ('igazságmegőrző') mellett hasonló szavak voltak a *'Volks-'*, *'Sippen-'*, és a *'Wehrmachtswahrer'* ('népmegőrző', 'törzsmegőrző', 'véderőmegőrző'). A parasztokat a *'Reichsnährstand'* ('Birodalmi Élelmezési Rend') tagjává tették azzal a céllal, hogy *„a széles tömeg érdekeit képviseljék, és a parasztok konzervatív csoportját elvezessék a nemzetiszocializmushoz.”*⁴⁵ Olyan szavakat is használt a nemzetiszocialista rendszer, amelyek egyértelműen a germán világban gyökereznek, s erős képi világ kapcsolódik hozzájuk: például *'Stämme'* ('törzsek'), *'Germanen'* ('germánok'), *'Schwerter'* ('fegyverek'), valamint *'Schutzwälle'* ('védő földsánc').⁴⁶

A nemzetiszocialista szókincs romantikus volt. A hatalomlévők heroikus, nosztalgikus, valamint szentimentális szavak használatával hatottak a német emberek érzületére. A romantikára jellemző a forradalmi hevület, a szabadság eszméje, a nemzeti múlt, a nemzeti kultúra hangsúlyozása. Az író feladata a nép vezetése, s a nemzeti függetlenség támogatása. Maga Klemperer jegyezte fel, hogy *„a náciizmus és a német romantika között a legszorosabb a kapcsolat. [...] Mert minden, ami a náciizmusban megvalósul, csírájában megtalálható a romantikában: az értelem trónfosztása, az ember elállatiasodása, a hatalomeszme, a ragadozás és a szőke bestia uralma.”*⁴⁷

⁴⁴ Burke 1967. 71.

⁴⁵ Bork 1970. 68.

⁴⁶ von Polenz 2009. 171.

⁴⁷ Klemperer 1947/1984. 141.

Eufemizmus

A nemzetiszocialista nyelv a kezdetektől fogva előszeretettel alkalmazta az eufemizmust. Egyes kutatók szerint Goebbels „*elkendőzi és bagatellizálja a bűnt*”, mert úgy gondolja, hogy a nagyobb cél érdekében így követni fogják az emberek.⁴⁸ Számtalanszor alkalmaztak eufemizmust a rendszer vezetői, amikor a koncentrációs táborokkal kapcsolatban nyilvánultak meg. Mackensen az alábbiakat sorolja fel: *'abführen'* ('elvezet'), *'überstellen'* ('áttenni'), *'verlegen'* ('átrakni'), *'wagonieren'* ('vagonba tenni').⁴⁹ Bork szerint szintén ezt a funkciót szolgálták a következő kifejezések: *'auswandern'* ('kivándorolni'), *'evakuieren'* ('evakuálni'), *'Schutzhaft'* ('védőőrizet'), valamint *'Transport'* ('transzport').⁵⁰ Az öléshez köthető szóösszetételekhez a *'Sonder-/sonder'* ('különleges') előtag állt rendelkezésre: *'Sonderaktion'* ('különleges akció'), *'Sonderaufgabe'* ('különleges feladat'), valamint *'Sonderbehandlung'* ('különleges elbánás'). Ezek többsége a bürokrácia nyelvéhez voltak köthetők, ugyanakkor az eufemizmus a hétköznapi nyelvhasználatban is megfigyelhető volt. Utóbbi főleg a háborúnak volt betudható, ezen belül is leginkább annak, hogy a náci kormány „minden fronton” háborút vívott. Így például olyan kifejezésekkel mint a *'Deutscher Kaffee'* ('német kávé') és a *'Deutscher Tee'* ('német tea') a német vezetés a kávé és a teát pótló termékeket kívánta „finomabbá tenni” a katonák számára.⁵¹

Szuperlatív stílus

Werner König szerint a nemzetiszocialista nyelv „pszeudomonumentalizmust” szolgál ki annak érdekében, hogy megfelelően mutassa be magát.⁵² Hitler előszeretettel használta az alábbi előszavakat: *'höchst-'* ('legmagasabb'), *'größt-'* ('legnagyobb'), *'gewaltigst'* ('leghatalmasabb') és *'großartigst-'* ('legnagyszerűbb').⁵³ Továbbá vannak olyan kifejezések is, amelyek bár nyelvtanilag nem, tartalmilag mégis szuperlatívuszt közvetítenek: a *'gigantisch'* ('gigantikus') mennyiségjelző révén szám adatok helyett a beszélő nem pontos

⁴⁸ Boelcke 1966. 23.

⁴⁹ Mackensen 1973. 214.

⁵⁰ Bork 1970. 89.

⁵¹ Glunk 1966. 70.

⁵² König 1978. 121.

⁵³ Kinne 1973. 36–37.

információt nyújt, hanem illúziót. Kedvelt eszköznek számított az *'Ehre'* ('tisztelet'), *'Freiheit'* ('szabadság') és a *'Brot'* ('kenyér') hármasság egymást követő szerepeltetése is.⁵⁴ Hasonló hatást fejtett ki a duplikálás és az egyes kifejezések halmozása.

Nominális stílus, jelszavak és rövidítések

A náci nyelv sajátja volt a melléknevek, határozószók, prepozíciók és az igék főnevekkel történő helyettesítése. A legtöbb főnév az *'-ung'* végződést viseli, amely kitűnő megoldás az igék főnevesítésére. Például *'Verhimmelung'* ('égekbe magasztalás'), *'Flüssigmachung'* ('folyóssá tétel'), illetve a *'Wehrlosmachung'* ('fegyvertelenné tétel').⁵⁵ Ennek segítségével egyrészt bürokratizálták a nyelvet, másrészt pedig a sok főnév használata amúgy is a német nyelv sajátja (lásd összetett szavak kreálása a birtokos szerkezet alkalmazása helyett), így voltaképp a német nyelv német, germán jellegét erősítették.⁵⁶ A náci nyelv másik jellegzetessége volt, hogy a főneveket előszeretettel kiegészítették a *'-mäßig'* toldalékkal, például: *'wehrmäßig'* ('fegyverképes'), vagy *'weltanschauungsmäßig'* ('világnézetnek megfelelő').⁵⁷

A jelszavak között egyrészt találhatók olyanok, amelyekhez erős érzelmek kötődnek: *'Rotmord'* ('vöröshalál'), *'Judenkanaille'* ('zsidócsőcselék'), *'Einkreisung'* ('bekerítés'), továbbá *'Weltgeltung'* ('világi érvényesség').⁵⁸ Másrészt pedig nem csak szavak, hanem kifejezések és rövid mondatok is jelszavakká váltak: *'Feind hört mit'* ('az ellenség is hallja'), *'Wissen ist Blei'* ('a tudás ólom'), illetve *'Charakter ist Gold'* ('arany jellem').⁵⁹

Szintén a főnevesített stílus sajátossága a rövidítések alkalmazása. A legtöbb mozaikszó a náci párt berendezéseivel kapcsolódik: *'Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation – NSBO'* ('Nemzetiszocialista Üzemsejtek Szervezete'); *'Bund Deutscher Mädel – BDM'* ('női szervezet'); *'Hitlerjugend – HJ'* ('férfi ifjúsági szervezet'); *'Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP'* ('Nemzetiszocialista Német Munkáspárt'); *'Schutzstaffel – SS'* ('katonai és védelmi szervezet'); *'Sturmabteilung – SA'* ('rohamosztag'); illetve *'Kraft*

⁵⁴ Kükelhahn 1983. 33.

⁵⁵ Bork 1970. 47.

⁵⁶ Stoltenberg 1934. 93.

⁵⁷ Bork 1970. 49.

⁵⁸ Hagemann 1948. 159–163.

⁵⁹ Mieder 1983. 12.

durch Freude – KdF ('Boldogság általi erő'). A rövidítések másik csoportját a rövid szavak teszik ki: '*Geheime Staatspolizei – GESTAPO*' ('titkos államrendőrség'), vagy '*Untersuchungs- und Schlichtungsausschuß – USCHLA*' ('vizsgáló és egyeztető bizottság'). Ezen szavak úgy nyerték el jelszóként történő azonosításukat, hogy nem csak írásban, hanem szóban, a hétköznapi nyelv részeként alkalmazták őket.⁶⁰

Előszavak és származtatás

Moser szerint nincsen még egy olyan újgermán nyelv, mint a német, amely esetében ilyen könnyen lehetne összetett szavakat létrehozni.⁶¹ A náci nyelv pedig előszeretettel alkalmazta a szóösszetételek adta lehetőségeket, sok esetben három vagy akár több elemből álló szavakat hoztak létre. Kedvelt előtagnak számított a '*Groß-*' ('nagy'): '*Großdeutschland*' ('Nagynémetország'), '*Großkundgebung*' ('nagytüntetés'), '*Großoffensive*' ('nagyoffenzíva'), vagy a '*Großkampftag*' ('nagyharcnap'). Ugyanígy nagy gyakorisággal használtak a '*Raum-*' ('tér') előtagot is: '*Raumordnung*' ('területi szabályok'), illetve '*Raumpolitik*' ('térpolitika').⁶²

A náci nyelv a származtatás esetében olyan toldalékokat használt, amelyek főnevekből erednek, például: '*-tum*', '*-heit*', '*-schaft*'. Így hozták létre a '*Volkheit*' ('nemzetiség'), '*Deutschheit*' ('némettség'), valamint '*Rassengebundenheit*' ('fajhoz kötöttség') kifejezéseket.⁶³ Ezen szavakat abból a célból használták, hogy hangsúlyozzák vele a mozgalom kollektív létét. A '*Gefolgschaft*' ('csapat, követők'), és a '*Gemeinschaft*' ('közösség') a nemzetiszocialista ideológia központi magját jelentik. A '*Deutschtum*' ('némettség') és a '*Judentum*' ('zsidóság') egymással össze nem egyeztethető ellentétpárt képeztek.⁶⁴

Kollektív egyes szám

Egy közösség meglétéhez fontos faktor az összetartozás érzése. A nyelvnek megvan az a képessége, hogy felerősítse a „mi” tudatot,⁶⁵

⁶⁰ Marcus 1942. 185.

⁶¹ Moser 1974. 560.

⁶² Bork 1970. 56.

⁶³ Seidel-Sloty – Seidel 1961. 27.

⁶⁴ von Polenz 2009. 173.

⁶⁵ Segerstedt 1947. 156.

amelyet a nemzetiszocialista nyelv az ellenség felállításával és megnevezésével ért el. Durva, sztereotipizáló ellentétpárokat⁶⁶ állítottak fel abból a célból, hogy erősítsék a „mi” és az „ők” ellentétének gondolkodásmódját: például *'national – international'* ('nemzeti – nemzetközi'), *'deutsch – jüdisch'* ('német – zsidó'). A náci egyik kedvelt nyelvi eszköze volt *'totalitäre Simplifizierung'* ('totalitárius egyszerűsítés')⁶⁷ a *'Kollektivsingular'*-on vagyis a 'kollektív egyes szám'-on keresztül. Ezen stílust a náci nyelv a természettudományok nyelvhasználatából kölcsönözte,⁶⁸ így például *'DER Deutsche'* ('A német'), *'DER Jude'* ('A zsidó'), *'DER Germane'* ('A germán') mint a „tipizálás formái, amelyek negatív vagy pozitív előjelet hordoztak magukban, és ellehetetlenítették, hogy különbséget lehessen tenni a típus alá tartozók között.”⁶⁹ Szintén hasonló céllal használta a nemzetiszocialista nyelv a fosztóképzőket: *'undeutsch'* ('nemnémet'), *'ungeistig'* ('nem szellemi'), *'entartet'* ('elfajzott'), *'Unsitte'* ('rossz szokás'), *'Unzucht'* ('fajtalanság'), továbbá *'Untermensch'* ('alsóbbrendű ember', 'nem-ember').⁷⁰ Ehhez a csoporthoz tartoztak a *'nichtarisch'* ('nem-árja') és a *'nichtjüdisch'* ('nem-zsidó') szavak is.⁷¹

Idegen eredetű szavak és németesítés

Müller megjegyzi, hogy a náci nyelv kialakításában nem csak a náci párt tagjai játszottak szerepet, hanem az 1885-ben felállt *'Allgemeiner Deutscher Sprachverein (ADSV)'*, vagyis az 'Általános Német Nyelvegyesület'.⁷² A nyelvgondozás ugyanis „nem egy tisztán lingvisztikai kérdés, hanem összefügg politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális faktorokkal is.”⁷³ Az ADSV már a kezdetektől az anyanyelv gondozásán keresztül a német nemzeti öntudatot akarta megerősíteni, ehhez hozzátartozott a határokon kívül élő, és a határok mentén élő németekkel való kapcsolat fenntartása – ez főleg az első világháború következményeinek köszönhető.⁷⁴ Ennek következményeképpen a

⁶⁶ Winckler 1970. 65.

⁶⁷ von Polenz 2009. 169.

⁶⁸ A természettudomány az egyes fajkokat egyesszámban használja: az ember, a farkas, a véresejt, a baktérium stb.

⁶⁹ Bergsdorf 1983. 61.

⁷⁰ Bergsdorf 1983. 61.

⁷¹ von Polenz 2009. 168.

⁷² Müller 1994. 53.

⁷³ Augst 1977. 82.

⁷⁴ Török 1979. 237.

Németország területén kívül élő németek is azonosulni tudtak a német fasizmus célkitűzéseivel.⁷⁵

Az idegen eredetű szavakat nem csak nemzeti okok miatt tiltották be, hanem kifejezetten a „nyelvtisztító” folyamatot segítették elő. Ehhez hozzátartozott az is, hogy a zsidó eredetű szavakat is kiűzték a nyelvhasználatból. Az ADSV arról is gondoskodott, hogy a hétköznapi nyelvből eltűnjön az akadémikus világra és társadalmi rétegre jellemző szakzsargon. A szaknyelvek szókincsét is leegyszerűsítették azzal a céllal, hogy az értelmiségiek „osztálybeképzeltségét” leépítsék.⁷⁶ Mindez természetesen összhangban állt a náci rezsim akaratával, hiszen mély bizalmatlanság élt bennük az értelmiségi réteggel szemben.

Az ADSV nem nézte jó szemmel, hogy Hitler az idegen eredetű szavak beemelését propagálta, ezért az egyesület számtalan alkalommal jelentetett meg negatív kritikát a *Muttersprache* című tudományos folyóiratban. Hitler ugyanis propagandisztikus lehetőségeket látott a külföldi nyelvekből kölcsönzött szavakban, még hozzá azért, mert bár ellenszenvezett az értelmiségiekkel, mégis szüksége volt a nyelvükre. Mivel a németek nagy része vagy nem értette – vagy csak nem pontosan – az idegen kifejezéseket, ezért lenyűgözte őket e szavak használata.⁷⁷ Ezt a jelenséget Betz az alábbiak szerint írta le: *'highsounding style of foreign words'* (*'magasztos hangzású idegen szavak'*).⁷⁸ Számtalan ilyen szót lehet felfedezni a náci szókincsben: többek között *'Garant'* ('kezes'), *'fanatisch'* ('fanatikus'), *'Paladin'* ('lovag'), *'Symbol'* ('szimbólum'), *'heroisch'* ('heroikus'). Ide sorolhatjuk a szitokszavakat is, mint az *'Intellektueller'* ('értelmiségi'), *'Bolschewist'* ('bolsevik'), *'Journaille'* ('szenzációhajtás sajtó'), *'infam'* ('becstelen') és a *'Parasit'* ('parazita'). Bork megjegyzi, hogy a szitokszavak főként az ellenség leírásához voltak alkalmasak, míg a pozitív konnotációval rendelkező idegen szavakat legtöbb esetben a pártra vagy a párt követőire használták.⁷⁹

Azokban az esetekben, amikor az idegen eredetű szó negatív tartalmat hordozott magában – általában valamely ellenséges ideológiához kötődött –, úgynevezett németesítésről beszélhetünk.⁸⁰ Az *'Individuum'* ('egyén') a liberalizmustól származtatható, a *'Humanität'* ('humanizmus') pedig a liberális zsidó tradíciótól. Ezeket a pejoratívnak vélt szavakat betiltották,

⁷⁵ Török 1979. 237.

⁷⁶ Esser 1936. 138.

⁷⁷ Klaus 1971. 140.

⁷⁸ Betz 1955. 778.

⁷⁹ Bork 1970. 97.

⁸⁰ Seidel-Slotty – Seidel 1961. 125.

helyette a *'deutsche Menschlichkeit'* ('német emberiség') kifejezés terjedt el.⁸¹

Olyan eseteket is találhatunk, amikor a negatív eredetű szavak elkerülése érdekében a náci vezetés új szavakat hozott létre. Kulturális területen ilyen szó volt a *'Bildberichterstatter'* ('képjelentéstevő') a *'Pressephotograph'* ('sajtófotós') vagy a *'Reporter'* ('riporter') helyett, a *'Kunstbericht-betrachtung'* ('művészetvizsgáló-jelentés') a *'Kunstkritik'* ('művészeti kritika') helyett, a *'Schriftleiter'* ('írásvezető') a *'Redakteur'* ('szerkesztő') helyett, a *'Schrifttum'* ('írásosság') a *'Literatur'* (irodalom) helyett, valamint a *'Weltanschauung'* ('világnézet') a *'Philosophie'* ('filozófia') helyett.⁸²

Különböző stílusok keverése

Ahogy a nemzetiszocializmusra sem lehet heterogén ideológiaként tekinteni, úgy annak szókincsére sem. Berning szerint ennek célja az, hogy zavarodottságot keltsen a beszélő a hallgatóságban, ezzel pedig még inkább meggyőzze a rezsim vakon történő követéséről.⁸³ A nemzetiszocializmus egyszerre beszélt racionalitásról és érzelmekről; egyszerűségről és monumentalizmusról; brutalitásról és vallásosságról; vulgárisan fejezte ki magát, de jelen volt a pátosz is. *„Olyan volt ez, mint a bőr bizsergése a hideg és a forró zuhany váltogatása alatt, fizikailag éppolyan hatásos”* – így jellemezte a jelenséget Klemperer.⁸⁴

4. Konklúzió

Jelen dolgozat kettős céllal íródott: egyrészt a nemzetiszocialista nyelv politikatudományi vizsgálatának lehetőségét kívánta jelezni, másrészt pedig összegezni igyekezett az eddigi kutatások eredményeit s hiányosságait.

Az írás bemutatta, hogy a fellelhető szakirodalom képviselői szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a nemzetiszocialista időszak cezúráját jelent a német nyelv történetében. Ennek az időszaknak a propagandatevékenysége ugyanis hosszú távon határozta meg az

⁸¹ Seidel-Sloty – Seidel 1961. 126.

⁸² von Polenz 1967. 98.

⁸³ Berning 1964. 112.

⁸⁴ Klemperer 1947/1984.

emberek (s talán nem csak a németek) viszonyát a nyelvhez. Abban viszont továbbra sincs egyetértés, hogy beszélhetünk-e különálló, specifikus nyelvtörténeti tárgyról, sajátos jellemzőkkel bíró nyelvtörténeti időszakról. Ennek keretében az írás felvázolta, milyen módon lehet megközelíteni a vizsgálat tárgyát a politikai szókincs vizsgálata felől.

Láthatóan abban konszenzus mutatkozik, hogy a nemzeti szocialista nyelvnek vannak leírható, szabályszerű jellemvonásai. Az írás bemutatta, hogy általánosságban mit lehet tudni a nemzetiszocializmus szókincséről. Ezek lexikai jellemzői a teljesség igénye nélkül az alábbiak: militarista és vallásos szimbólumok, eufemizmus használata, a középkor és a német romantika megidézése. Stílusa pedig a következőképpen írható le: superlatívuszok, kollektív egyes szám, idegen eredetű szavak, nominatív stílus és előszavak alkalmazása.

Felhasznált irodalom

Adler, Hans Günther (1965): Wörter der Gewalt. In: *Muttersprache* 75. 213–230.

Augst, Gerhard (1977): *Sprachnorm und Sprachwandel. Vier Projekte zu diachroner Sprachbetrachtung (Studienbücher zur Linguistik und Literaturwissenschaft 7)*. Athenaion, Wiesbaden

Bergsdorf, Wolfgang (1983): *Herrschaft und Sprache. Studie zur politischen Terminologie der Bundesrepublik Deutschland*. Pfullingen: Neske.

Berning, Cornelia (1964): *Vom "Abstammungsnachweis" zum "Zuchtwart"*. *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin: De Gruyter.

Betz, Werner (1955) The National-Socialist Vocabulary. In: Beaumont, Maurice (1955): *The Third Reich*. New York: Praeger. 784–796. pp.

Boelcke, Will A. (Hrsg.) (1966): *Kriegspropaganda 1939–1941. Geheime Ministerkonferenzen im Reichspropagandaministerium*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart

Bohse, Jörg (1988): *Inszenierte Kriegsbegeisterung und ohnmächtiger Friedenswille. Meinungslenkung und Propaganda im Nationalsozialismus*. J.B. Metzler, Stuttgart, <https://doi.org/10.1007/978-3-476-03265-2>

Bork, Siegfried (1970): *Mißbrauch der Sprache. Tendenzen nationalsozialistischer Sprachregelung*. Francke Verlag, München

Breil, Angelika (2006): *Studien zur Rhetorik der Nationalsozialisten. Fallstudien zu den Reden von Joseph Goebbels*. Ruhr-Universität Bochum. <https://d-nb.info/984648100/34> (2020.11.25.)

Burke, Kenneth (1967): *Die Rhetorik in Hitlers Mein Kampf und andere Essays zur Strategie und Überredung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main

Dieckmann, Walter (1969a): *Sprache der Politik. Einführung in die Pragmatik der politischen Sprache*. Universitätsverlag Winter GmbH, Heidelberg.

Dieckmann, Walter (1969b): A politikai kommunikáció stílusa. In: Szabó, Márton – Kiss, Balázs – Boda, Zsolt (szerk.) (2000): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 79–113.

Esser, Wilhelm Martin (1936): *Deutsche Sprache eine Sendung*. Quelle & Meyer, Leipzig

Frind, Sigrid (1964): *Die Sprache als Propagandainstrument in der Publizistik des Dritten Reichs. Untersucht an Hitlers "Mein Kampf" und den Kriegsjahrgängen des "Völkischen Beobachters"*. Ernst-Reuter-Ges, Berlin

von der Gablentz, Otto (1968): Religiöse Legitimation Politischer Macht. In: Friedrich, Carl-Joachim – Reifenberg, Benno (Hrsg.) (1968): *Sprache und Politik*. Festgabe für Dolf Stemberger zum sechzigsten Geburtstag. Lambert Schneider Verlag, Heidelberg 165–188.

Glunk, Rolf (1966): Erfolg und Mißerfolg der nationalsozialistischen Sprachlenkung. In: *Zeitschrift für deutsche Sprache* H. 22. 58–73.

Goebbels, Joseph (1934/1941): *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei. Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern*. (Vom I. Januar 1932 bis zum I. Mai 1933.) Zentralverl. der NSDAP, München

Grieswelle, Detlef (1972): *Propaganda der Friedlosigkeit. Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920–1933*. F. Enke, Stuttgart

Hagemann, Walter (1948): *Publizistik im Dritten Reich. Ein Beitrag zur Methodik der Massenführung*. Hansischer Gildenverlag, Hamburg

Hitler, Adolf (1997): *Mein Kampf* (Harcom). W. Stocker Kft., Budapest

Kinne, Michael (1973): *Untersuchungen zur positiven superlativischen Lexik in nationalsozialistischen und sozialistischen Texten*. Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn

Klaus, Georg (1971): *Sprache der Politik*. Deutscher Verlag, Berlin

Klemperer, Victor (1947/1984): *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont

König, Werner (1978): *Atlas zur deutschen Sprache*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München

Kükelhahn, Kurt (1983): Sprache als Werkzeug politischer Verführung. Der Wahlauftritt der NSDAP vom 1. März. 1932. In: *Muttersprache* 93. 31–34.

Lenk, K. (1983): Die Verführten: Wie der Nationalsozialismus ankam. In: *Hohenheimer Protokolle. Macht der Verführung. Sprache und Ideologie des Nationalsozialismus*. Tagung der Katholischen Akademie Stuttgart in Stuttgart-Hohenheim 1983. Stuttgart. 7–36.

Mackensen, Lutz (1973): *Verführung durch Sprache. Manipulation als Versuchung*. München: List Paul Verlag.

Marcus, Willi (1942): Deutsches Sprachleben in der Tagespresse der Gegenwart. In: *Muttersprache* 57. 169–170.

Mieder, Wolfgang (1983): Sprichwörter unterm Hakenkreuz. In: *Muttersprache* 93. 1–30.

Moser, Hugo (1974): Neuere und neueste Zeit. Von den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts zur Gegenwart. In: Maurer, Friedrich – Stroh, Friedrich – Rupp, Heinz (Hrsg.) (1974): *Deutsche Wortgeschichte*. de Gruyter, Berlin/New York, 529–645.

Müller, Senya (1994): *Sprachwörterbücher im Nationalsozialismus. Die ideologische Beeinflussung von Duden, Sprach-Brockhaus und anderen Nachschlagewerken während des "Dritten Reichs"*. M und P, Verlag für Wissenschaft und Forschung, Stuttgart, <https://doi.org/10.1007/978-3-476-04218-7>

Pankok, Eckart (1966): Sprache in „sekundären System“. Zur soziologischen Interpretation sprachkritische Befunde. In: *Soziale Welt* 17. 253–273.

Pechau, Manfred (1935): *Nationalsozialismus und deutsche Sprache*. Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Greifswald

von Polenz, Peter (1967): Sprachpurismus und Nationalsozialismus. Die „Fremdwort“-Frage gestern und heute. In: von Wiese, Benno – Henß, Richard (Hrsg.) (1967): *Nationalsozialismus in Germanistik und Dichtung*. Dokumentation des Germanistentages in München vom 17–22. Oktober 1966. Berlin. 111–165.

von Polenz, Peter (2009): *Geschichte der deutschen Sprache*. de Gruyter, Berlin/New York <https://doi.org/10.1515/9783110215526>

Rosenberg, Alfred (1930/1935): *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*. Hoheneichen-Verlag, München

de Saussure, Ferdinand (1967): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

Schlosser, Horst Dieter (2013): *Sprache Unterm Hakenkreuz: Eine andere Geschichte des Nationalsozialismus*. Böhlau, Bécs/Köln <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412211691>

Schmitz-Berning, Cornelia (2007): *Vokabular des Nationalsozialismus*. de Gruyter, Berlin: <https://doi.org/10.1515/9783110928648>

Schumann, Hans-Gerd (1958): *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung. Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der deutschen Arbeitsfront*. Norddeutsche Verlagsanstalt, Hannover/Frankfurt/M.

Segerstedt, Torgny T. (1947): *Die Macht des Wortes. Eine Sprachsoziologie*. Panverlag, Zürich

Seidel-Slotty, Ingeborg – Seidel, Eugen (1961): *Sprachwandel im Dritten Reich. Eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*. Verlag Sprache und Literatur, Halle/Saale

Sternberger, Dolf – Storz, Gerhard – Süßkind, Wilhelm E. (1957): *Aus dem Wörterbuch des Unmenschen*. Claasen, Hamburg

Stoltenberg, Hans L. (1934): *Der eigendeutsche Wortschatz der Weisheitslehre in der Entwicklung seiner Stände*. Verlag Moritz Diesterweg, Frankfurt/M

Török, Imre (1979): Die Gesellschaft für deutsche Sprache als Nachfolgeorganisation des Deutschen Sprachvereins und ihre gesellschaftliche Funktion vor allem während der Rekonstruktionsperiode. In: Simon, Gerd (Hrsg.) (1979): *Sprachwissenschaft und politisches Engagement. Zur Problem- und Sozialgeschichte einiger sprachtheoretischer, sprachdiktatorischer und sprachpflegerischer Ansätze in der Germanistik der 19. und 20. Jahrhunderts*. Beltz Verlag, Weinheim, 231–271.

Voigt, Gerhard (1974): Bericht vom Ende der 'Sprache des Nationalsozialismus'. *Diskussion Deutsch* 5. 445–464.

Winckler, Lutz (1970): *Studie zur gesellschaftlichen Funktion faschistischer Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt/M.

Vocabulary of the National Socialism

Summary

The paper was written for a dual purpose: on the one hand, it wanted to indicate the possibility of examining the National Socialist language in political science, and on the other hand, it sought to summarize the results and shortcomings of the previous researches.

The study showed that the available literature – almost without exception – agrees that the National Socialism was a caesura in the history of the German language: the propaganda activity of this period determined the long-term relationship of the people (and perhaps not only the Germans) to the language. However, there is still no consensus on whether we can talk about a separate, specific subject of linguistic history, or a period of linguistic history with specific characteristics. In this context, the paper outlined how to approach the subject: from the perspective of the political vocabulary.

Apparently, there is a consensus that the National Socialist language has descriptive, regular features. The writing presented what can be known about the vocabulary of National Socialism in general. These lexical features, without claiming to be exhaustive, are: militaristic and religious symbols, the use of euphemism, the evocation of the Middle Ages and German Romanticism. And its style can be described by the use of superlatives, collective singular, words of foreign origin, nominative style, and preface.